

УДК 947.7(092)

Дідух Л.В.

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ М. Ф. БІЛЯШІВСЬКОГО НА ПОЧАТКУ XX ст.

У статті розглядається суспільно-політична діяльність відомого вченого та громадського діяча М. Ф. Біляшівського як депутата І Державної Думи, що поклала початок його політичній кар'єрі, а також його робота уповноваженим Київського комітету Всеросійського союзу міст у період Першої світової війни.

Одним із важливих завдань вітчизняної історіографії є висвітлення наукової, культурницької та суспільно-політичної діяльності вчених, які впливали на розвиток української науки. Самовідданою працею вони сприяли збереженню самобутності україн-

ської нації, доводили її індивідуальність на тлі світової історії і культури. Серед плеяди таких учених кінця XIX - першої чверті XX ст. можна з повним правом назвати Миколу Федотовича Біляшівського, відомого археолога, історика, мистецтвознавця,

етнографа, фундатора вітчизняного музейництва, а також непересічного суспільно-політичного діяча.

На початку ХХ ст. наукова кар'єра М. Ф. Біляшівського досить стрімко й успішно розвивалася: він уже був знаним ученим, коли з головою занурився у громадсько-культурну діяльність, пов'язану з музейною та пам'яткоохоронною справами. У 1902 р. М. Ф. Біляшівський став директором Київського міського художньо-промислового і наукового музею, заснованого за його участі [1]. Здавалося, що політикою М. Ф. Біляшівському займатися просто ніколи. І справді, спочатку він стояв досить далеко від політики, байдуже ставився до різних течій у суспільно-політичному житті, не вибирав свідомо між ними. Про це М. Ф. Біляшівський сам відверто пише в своїх спогадах: «...Я ближче стояв до наукової праці - робив розкопки, обслідував становища кам'яної доби, почав брати участь у "Київській старині"... питання національно-політичні мене не цікавили, не інтересувавсь я й відношеннями, які існували між різними верствами й гуртками місцевого громадянства...» [2]. Але Микола Федотович ніколи не був кабінетним науковцем. Він скрупульозно й віддано працював у своїй галузі, збираючи наукові фонди, але ніколи не консервував здобуте знання, а зразу ж вимінював його на життєві вартості, намагаючись залучити до нього якомога більше людей. Як згадував його сподвижник і найближчий друг К. Мощенко, Микола Федотович «з його надзвичайною ініціативою і спритністю завжди вмів якнайкраще... використовувати обставини й людей. Дбаючи про українську справу й українську науку, він зумів притягнути до співробітництва... людей із різноманітних кіл...» [3]. Михайло Грушевський зазначає, що М. Ф. Біляшівський «... ніколи не був колекціонером для себе, ні колекціонером для колекціонування. Коли він захоплювався нумізматиною, чи найдавнішими слідами людини, чи сільськогосподарським знаряддям, посудом, орнаментом і т. д., ним неодмінно рухав інтерес громадський - бажання пізнати своє народне життя і заінтересувати ним широкі маси» [4]. Отже, М. Біляшівський за своєю вдачею не міг довго залишатися осторонь суспільно-політичного життя того часу, яке набирало все більших і більших обертів.

На рубежі ХІХ-ХХ ст. українська національно-політична думка швидко зміцнювала свої позиції, знаходячи дедалі твердіший соціальний ґрунт. У цей час виникають національні політичні партії як на територіях, що входили до Австро-Угорщини, так і в українських губерніях Росії. В їхніх програмних документах містилися вимоги, починаючи від культурно-національної автономії, аж до повної самостійності України. Активізувалась науково-літературна діяльність народної інтелігенції, що стало впливовим фактором подальшого духовного піднесення. Значно зросла кількість різноманітних українських

видань, засновувалися українські товариства тощо. Причому це відбувалося і на заході, і на сході України.

За яскравий приклад активної суспільно-політичної діяльності, а водночас і за добру школу М. Ф. Біляшівський ще із студентських років мав членів наукового гуртка, що зосередився навколо редакції «Киевской старины». З середини 90-х років ХІХ ст. «Киевская старина» розгорнула велику культурно-просвітницьку роботу, яка виходила далеко за межі її редакційних справ і полягала в розповсюдженні українських книжок серед народу, заснуванні народних читалень, організації української друкарні (1897 р.) та української книгарні (1899 р.).

Культурно-просвітницька орієнтація редакційної колегії суттєво вплинула на еволюцію часопису, внаслідок якої він з кінця 90-х років ХІХ ст. почав перетворюватися з науково-історичного на літературно-публіцистичний орган. Ця тенденція наблизила журнал до висвітлення злободенних питань сучасності, що, в свою чергу, збільшило його вплив на формування громадської думки і політичних світоглядів [5].

З початком першої російської революції надії на вільний національний розвиток і національне самовизначення посилились. Певні сподівання українці поклали, зокрема, на царський Маніфест від 17 жовтня 1905 р., який проголосив демократичні свободи, в тому числі й скликання представницького органу в Російській імперії - Державної Думи, що мала законодавчий статус [6]. Проте результати виборів для української громадськості були невтішними. В умовах різкого зростання соціально-політичної активності населення українських губерній, «лівого» бойкоту Думи, українські партії не змогли зорганізувати і повести за собою на вибори народні маси та виграти їх. Це було неможливо через жорстоку антиукраїнську політику царизму, а також слабкість і неорганізованість українських партій. Характерною рисою виборчої кампанії було те, що широкий загал мало звертав увагу на партійну належність того чи іншого кандидата в депутати, а голосував за особистості, тільки б пообіцяли справедливо вирішити земельне питання, адже Україна була переважно селянським краєм [7].

Незважаючи на всі ці несприятливі обставини, до І Державної Думи (1906 р.) були обрані й деякі національно свідомі депутати, серед них І. Шраг, М. Миклашевський з Чернігівщини, А. Вязлов і Ф. Штейнгель з Київщини, В. Шемет і П. Чижевський з Полтавщини та ін. [8]. Вони потрапили в Думу в результаті блокування українських партій з партією російських конституційних демократів (кадетів). Для популяризації своєї програми в колах інтелігенції українські депутати ввели до неї деякі пункти з елементарними вимогами в напрямі українських інтересів: право викладати українською

мовою в початкових школах, введення українських дисциплін у середніх школах та в університетах, були навіть натяки на місцеву автономію [9].

Блиснуть перемогу на виборах здобули кадети, одержавши 40 % усіх місць у Думі. Фактично українські ліберали в'їхали в російський парламент на кадетському коні [10]. А в рядах цієї партії у Думі були прогресивні наукові та найбільш зрілі політичні сили. У такий же спосіб було обрано до Державної Думи і М. Біляшівського. Він одержав мандат від Київщини і, за словами С. Єфремова, «зайняв у Думі місце серед членів конституційно-демократичної партії, але не правдивим... кадетом» [11].

Так розпочалася активна політична діяльність Миколи Федотовича. Не всі серед представників наукових кіл, де ім'я М. Біляшівського було широко відоме, схвалили його починання. Так, графиня П. С. Уварова, голова Московського археологічного товариства, яка із захватом сприймала наукову діяльність М. Біляшівського і рекомендувала його на посаду директора Київського музею, у листі до вченого писала з обуренням: «Я не можу схвалити тих віяній, які змусили Вас... йти в кадетську Думу відділяти Малоросію від Росії...» [12]. Проте позиція М. Біляшівського залишалася непохитною.

Політичне кредо М. Біляшівського в Державній Думі, за словами С. Єфремова, можна схарактеризувати так: обстоювання питання впровадження української школи, суду, автономії України [13]. Це була тодішня програма-мінімум українства, що вимагала політичних і національних свобод, і М. Біляшівський її палко підтримував, тим більше, що цього вимагали його виборці. У листі до свого висуванця вони писали: «Високоповажний Микола Федотовичу! До Вас, нашого заступника й оборонця в Державній Думі, звертаємося та просимо Вас: міцно стійте за нас та здобуйте для нас і всього нашого люду землю й волю, бороніть усіх покривджених, вимагайте амністії борцям за правду й волю, вимагайте автономії України, щоб на нашій землі була знову, як колись, за прадідів наших, своя сила, своя воля і правда святая. Нехай на нашій обезславленій землі згине... рабство навіки, нехай згине сваволя... Пошли, Боже, Вам сили справдити наші оці святі жадання, а коли Вам сили не стане, то ми Вам своєї додамо» [14].

Члени Думи від України створили свою окрему фракцію - українську парламентську громаду. Її головою обрали адвоката й громадського діяча з Чернігова І. Шрага. Громада почала видавати в Петербурзі російською мовою свій друкований орган - журнал «Украинский вестник». Його ідейним натхненником став М. Грушевський, який приїхав до столиці, щоб активізувати висування українськими депутатами вимог, пов'язаних з національно-визвольним рухом [15].

М. Біляшівський також увійшов до української громади і займав у ній одне із значних місць: був

секретарем на перших організаційних зборах, а потім його було обрано членом президії громади разом з І. Шрагом, В. Шеметом та П. Чижевським [16]. О. Лотоцький у своїх спогадах писав про М. Біляшівського: «...як людина високої інтелігенції, був він дуже корисний у фракції, де переважав контингент селянський, що потребував інтелігентного провodu» [17]. До української парламентської громади увійшло близько 44 членів, а вона цілком увійшла до складу союзу автономістів-федералістів [18].

Основним підсумком діяльності громади в І Державній Думі було прийняття декларації про автономію України. Вона передбачала надання Україні автономії не територіальної, а національно-територіальної. Передбачалося створення крайового вищого законодавчого органу - сейму, чіткий розподіл функцій між центральними та крайовими органами управління. Спеціальний загальнодержавний закон мав створити рівні умови, якими б користувалися мови та діалекти в державних закладах, а також забезпечив би права національностей, які перебувають на певній території в меншості. В першу чергу для вирішення цього питання необхідно було ввести народні мови (й українську також) у народні школи як мови викладання. Мали визнаватися всі права української мови із збереженням за російською мовою статусу загальнодержавної. Декларація містила положення про недоторканність кордонів. У цьому питанні вона вимагала підходити не з історичних довідок, а з реалій сьогодення [19]. Декларацію готувався проголосити з думської трибуни голова громади І. Шраг, але в липні 1906 р. І Державну Думу після 72 днів її роботи розпустили.

Коли розпочала свою роботу II Державна Дума, М. Ф. Біляшівський як депутат I Думи зголосився до співробітництва з газетою «Рідна справа - думські вісті» - органом української громади в II Державній Думі [20].

Після поразки революції 1905-1907 рр. у Російській імперії запанувала реакція. Заборони і репресії, спрямовані проти національного руху українців, торкнулися його політичного керівництва та культурно-просвітницьких організацій. Яскравим проявом цієї реакції стало наростання хвилі агресивного російського шовінізму. У такий складний політичний ситуації М. Ф. Біляшівський, повернувшись до Києва, продовжує працювати у міському музеї, де не припиняється процес збирання, комплектування і вивчення експонатів, а також влаштовуються виставки народних промислів (1906, 1911, 1912 рр.) [21]. Він працює і над розробкою програми облаштування музейної справи в Російській імперії.

Науково-дослідницька робота М. Ф. Біляшівського у довоєнний період була пов'язана також із пам'яткоохоронною справою: він бере участь у розробці систематичних зводів пам'яток старовини на території України [22], стає одним із засновників

Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтв (1910 р.) [23].

Під час Першої світової війни М. Ф. Біляшівський був призваний на військову службу. У 1914 р. він став членом комітету Всеросійського союзу міст Південно-Західного фронту і працював на фронті у медико-перев'язочному відділі [24]. Всеросійський союз міст - це неурядова добродійна організація, що утворилася у вересні 1914 р. й основними завданнями якої на початку була опіка над пораненими російськими солдатами: сприяння містам в обладнанні й утриманні певної кількості ліжок для поранених, обладнання санітарних потягів, розподільчих та харчових пунктів по шляху слідування поранених, обладнання складів перев'язочних засобів, медикаментів, медичних інструментів, білизни і теплих речей, постачання міст- членів Союзу медичним персоналом тощо [25].

Діяльність Всеросійського союзу міст на фронтах відбувалася на певних напрямках: Кілецькому, Варшавсько-Сувальському і Галицько-Буковинському [26]. На останньому напрямі М. Ф. Біляшівський працював як уповноважений Відділу допомоги населенню, потерпілому від війни, Київського комітету Всеросійського союзу міст, про що свідчать його звіти про діяльність комітету, які зберігаються в Інституті рукописів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського [27].

Після вступу російської армії на територію Галичини, Буковини та Закарпаття добродійні організації ставили собі за мету допомогу жертвам війни [28]. Східноукраїнська інтелігенція користувалася у цих організаціях значним впливом. Особливо це стосувалося вищезгаданого комітету. Після того як головою Комітету Південно-західного фронту Всеросійського союзу міст став волинський поміщик і український діяч, барон Ф. Штейнгель, він практично повністю опинився в українських руках. В установах комітету знайшли собі роботу сотні українських лікарів, інженерів, студентів; для багатьох з них це була перша практика громадсько-організаційної роботи. Організовані комітетом в околицях Києва «захоронки» (виховничо-навчальні заклади) для дітей галицьких біженців стали фактично першими українськими школами в підросійській Україні [29]. Як писав сам М. Ф. Біляшівський: «Вживаючи всіх можливих заходів, щоб спинити виселення та внести якийсь лад в біженську лаву, годуючи, організовуючи медичну допомогу, даючи притулок дітям і матерям... Союз допомагав усім мешканцям Галичини, до якої б нації чи «орієнтації» вони не належали» [30]. У своїх звітах М. Біляшівський відзначав відкриття шпиталів для біженців у Новоселиці, Чернівцях і Радауці [31], створення притулків-ясел, де дітей 1-2 класу навчали грамоти та рукоділля [32], згадує він також про відкриття школи для дітей 3-6 класів у Чернівцях. Викладання в ній поки що велося російською мо-

вою, але надалі планувалося утворити паралельні класи з румунською та польською мовою (німецька мова була заборонена) [33].

Коли біженська хвиля спала, Союз, дбаючи про місцеве населення, почав організовувати його працевлаштування. Так утворилося Всеросійське бюро праці, а згодом його відгалуження - Бюро праці в Києві [34]. На фронтах же було організовано цілий ряд майстерень, де шили, латали білизну, а потім і мистецько-промислові майстерні, в яких працювали вишивальниці. «Вишивки на війні, - згадував М. Біляшівський, - не були ні розкішшю, ні забавкою, охочих робити знайшлося стільки, що не вистачало місця» [35].

Мистецько-промислові майстерні спершу було відкрито в Галичині - в Тернополі, Микулинцях, Збаражі, Тербовлі, Чорткові, Озерянах, Боршеві, Ягольниці, Устечку, Городенці, потім у гірській Галичині - Коломиї, Косові, Делятині, Надвірній і Снятині. З 1916 р., коли діяльність Союзу поширилася і на Буковину, аналогічні майстерні було відкрито в Чернівцях, Сереті, Радівці, Сучаві. Крім постійних майстерень, було засновано цілу мережу роздаткових пунктів для селянок, що приходили з околиць; тут їм замовляли роботу, давали матеріал, часто й харчі. Загальне керування пунктами доручено було запрошеним з Росії фахівцям мистецтва - художникам Л. А. П'яновському, Є. В. Поліновій, А. Х. Середі, І.І. Мозалевському та ін. [36]. До речі, зазначимо, що Микола Федотович у цій організаторській діяльності мав певний досвід, бо його як знавця народного мистецтва ще 1913 р. було призначено інспектором київських художньо-промислових шкіл [37].

Окрім цієї діяльності, оскільки Російська академія наук призначила Миколу Федотовича до Галичини та Буковини ще й уповноваженим з охорони пам'яток культури, його робота доповнювалася також збиранням пам'яток культури [38] і дослідженням у царині народного мистецтва Галичини й Буковини. Пам'яткою цієї його роботи лишилося видання «Народне мистецтво Галичини й Буковини» (К., 1919). «Душа народна таїть у собі безмежну силу творчих можливостей, і її не можна консервувати, - писав учений, - треба було дійсно наблизитися до самого-самого джерела народної творчості, до джерела, що часто ховалося під землею, треба було пірнути в саму гушавину народної маси, треба було стати піонерами в справі вишукування кладу. Вишукуючи цю народну красу, земські діячі об'їздили околиці, перемальовували селянські взірці, збирали клаптики старосвітського вбрання та посуд, розшукували дідів-гончарів, різьбярів, що стояли на варті стародавнього мистецтва, та скуповували всілякі речі у біженців з Карпат. Все це мусило бути обробленим і прийнятим як зразок для роботи в земських майстернях» [39]. Працівники Союзу, за словами М. Біляшівського, «відносилися з великою

цікавістю та побожністю до всього місцевого, органічно зв'язаного з народним мистецтвом... не порушуючи ніде прав народу на його національну самобутню оригінальність» [40].

У травні 1916 р. в Києві у міському музеї відбулась виставка робіт майстрів Галичини й Буковини [41], збагачена матеріалами із західних регіонів України, завдяки відданій роботі його директора.

1. Національна бібліотека України ім. В. І. Вєрнадського. Інститут рукопису (далі - НБУВ ІР).- Ф. 31.- Спр. 11.- Арк. 1,2.
2. Цитую за: *Єфремов С. М. Ф. Біляшівський на громадській роботі // Записки історико-філологічного відділу ВУАН.- 1926.- Кн. 9. - С. 55, 56.*
3. *Мощенко К. Академік Микола Біляшівський як музейний робітник // Український музей.- К., 1927. - 36. 1. - С. 4.*
4. *Грушевський М. Є. Академік Микола Федотович Біляшівський. 1867-1926 (Некролог) // Україна.- 1926.- № 2-3.- С. 238.*
5. *Палієнко М. Г. Журнал «Киевская старина» в громадському та науковому житті України (кін. XIX - поч. XX ст.): Автореферат дисертації... канд. іст. наук / Київ. ун-т ім. Т. Г. Шевченка.- К., 1994. - С. 12, 13.*
6. *Смирнов А. Ф. Государственная Дума Российской Империи 1906-1917: Историко-правовой очерк.- М.: Книга и бизнес, 1998. - С. 10-15.*
7. *Доморослий В. І. Діяльність Української парламентської громади в I та II Державних Думах (1906-1907 рр.): Автореферат дисертації... канд. іст. наук / Київ. ун-т ім. Т. Г. Шевченка.- К., 1994. - С. 13.*
8. Депутаты с территории Украины и их деятельность в Государственной Думе // Украинский вестник.- 1906.- № 11.- С. 781.
9. *Білоус А. О. Українські кадети та національне питання II Наукові праці з питань політичної історії.- К., 1992.- Вип. 173.-С. 33,34.*
10. *Грицак Я. Й. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст.- К., 1996. - С. 88.*
11. *Єфремов С. Вказ. праця.- С. 57.*
12. *Винницький А. Микола Тодорович Біляшівський. Його життя та музейна робота // Записки історико-філологічного відділу ВУАН.- 1926.- Кн. 9. - С. 16.*
13. *Єфремов С. Вказ. праця.- С. 57.*
14. Цитую за: *Іщенко М. Володар Княжої гори // Літературна Україна.- 1967.- 14 листопада.- С. 4.*
15. *Козицький М. Ю., Доморослий В. І. Українська парламентська громада в I і II Державних Думах // Наукові праці з питань політичної історії.- 1992.- Вип. 173.- С. 15, 16.*
16. *Єфремов С. Вказ. праця.- С. 57-58.*
17. *Лотоцький О. Сторінки минулого: В 3 ч. // Праці Українського наукового інституту.- Т. 21.- Кн. 4.- Варшава, 1934.- Ч. 3. - С. 48.*
18. Украинская парламентская фракция // Украинский вестник.- 1906. - № 2. - С. 133, 134.
19. *Грушевський М. Наши требования // Украинский вестник. - 1906. - № 5. - С. 267-273.*
20. *Лотоцький О. Вказ. праця.- С. 175.*
21. *Кілієвич С. Академік М. Ф. Біляшівський - перший директор Національного музею історії України // Київська старовина. - 1999. - № 4. - С. 82-85.*
22. *Беляшевський Н. Собрание сведений о памятниках украинской старины // Археологическая летопись Южной России.- 1900.- № 9.- С. 159-162; Його ж. Отчет о поездке в Глухов // Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца.- 1903.- Кн. 17.- Вып. 1.- С. 8-16.*
23. Деятельность Киевского общества охраны памятников старины и искусства.- К., 1912.
24. НБУВ ІР.- Ф. 31 - Спр. 15. - Арк. 1, 2.
25. Очерк деятельности Всероссийского союза городов, 1914 — 1915 гг. - М., 1916. - С. 11.
26. Там само. - С. 106.
27. НБУВ ІР. - Ф. 31.- Спр. 15-21.-19 арк.
28. Очерк деятельности...- С. 131-144.
29. *Грицак Я. Й. Вказ. праця.- С. 106.*
30. Народное искусство Галиции и Буковины и земский союз в 1916-1917 гг. войны.- К., 1919. - С. 12.
31. НБУВ ІР. - Ф. 31. - Спр. 16.- Арк. 1зв.
32. Там само. - Спр. 16.- Арк. 2; Спр. 17. - Арк. 3.
33. Там само. - Спр. 17.- Арк. 3.
34. Очерк деятельности...- С. 138.
35. Народное искусство...- С. 14.
36. Там само. - С. 14, 29-30.
37. *Бевзо О. А., Юрченко А. В. Сесія, присвячена 100-річчю з дня народження академіка М. Ф. Біляшівського // Український історичний журнал.- 1968. - № 1.- С. 159.*
38. НБУВ ІР- Ф. 31. - Спр. 258. - Арк. 1, 2.
39. Народное искусство...- С. 15, 16.
40. Там само. - С. 14.
41. Там само. - С. 53, 54.

L. V. Didukh

SOCIAL-POLITICAL ACTIVITY OF M. F. BILYASHIVSKY AT THE BEGINNING OF THE XX c.

The article considers social-political activity of the outstanding scientist and publicman M. F. Bilyashivsky as a deputy of the State Duma I, which got start to his political career, and his work at the Kyiv committee of the Russian League of Cities during World War I.